

Knowledge Consortium of Gujarat
 Department of Higher Education, Government of Gujarat
JOURNAL OF MULTI-DISCIPLINARY
ISSN : 2279-0268

Year-1 | Issue-3 | Continuous issue-3 | October-November 2012

માનવીય સંબંધો અને ગ્રંથાલય સેવાઓ

પ્રસ્તાવના :-

ગ્રંથાલય અને માનવીય અન્યોન્ય એકબીજાના પુરક અને પ્રેરણા સ્ત્રોત છે. માનવજીવનની દરેક ઘટનાઓ તેના લેખન અને સંશોધન ધ્વારા વિકાસ પામતી હોય છે. તેમાં ગ્રંથાલયો પોતાનો આગવો ફાળો આપે છે. ગ્રંથાલયો પોતાના ઉપભોક્તાઓ માટે જે માહિતીની જરૂરીયાત ભવિષ્યમાં ઉદભવશે તેના આધારે માહિતી સ્ત્રોતની પસંદગી કરીને તેમની માંગને પૂર્ણ કરવા પ્રયાસ કરતા હોય છે.

ગ્રંથાલયના સાથી કર્મચારીઓનું ઉપભોક્તા સાથેનું વર્તન સહકારભર્યું રાખવામાં આવે તો ઉપભોક્તા ગ્રંથાલયનો મહત્તમ ઉપયોગ કરવા માટે પ્રેરણા અને પોતાની આવશ્યકતાઓ પૂર્ણ કરી શકશે. ગ્રંથાલયના કર્મચારીઓ વચ્ચે સુમેળ હોય, કર્મચારીઓના ઉપભોક્તા સાથેના સંબંધો સારા હોય તેની સાથે મેનેજમેન્ટ સાથેના સંબંધો ઉષ્માભર્યા હોવા જોઈએ પરિણામે સ્વરૂપ ગ્રંથાલયની સારી રીતે સંતોષી શકાય.....

માનવ સંબંધ એટલે શું ? :-

માનવ સંબંધોએ જૂથના કાર્યોનો વિકસાવવામાં અને ઉત્પાદકતા વધારવામાં લોકોને પ્રેરણા આપનારું શાસ્ત્ર છે. આમ માનવ સંબંધો આર્થિક કે પદ્ધતિઓ કરતા માનવ લાગણી કે જરૂરીયાત ઉપર વધુ ભાર મુકે છે. લોકો જે વાતાવરણમાં જીવન જીવે કે કામ કરે છે ત્યાં પ્રેરણાયુક્ત અને સહકારભર્યું વાતાવરણ વિકસાસાનો ઉદ્દેશ્ય હોય છે.

માનવ સંબંધોને અસર કરતાં પરિબલો :-

1. આર્થિક સંતોષ
2. સમાજીક સંતાષ

આ બધામાં કેન્દ્ર સ્થાને ગ્રંથાલય ઉપભોક્તાને મુકીને વિચારતા ચિત્ર વધુ સ્પષ્ટ થાય છે. કે દરેક પ્રવૃત્તિ અને સેવાઓનું મુલ્ય, આર્થિક, સામાજીક, અને મનોવૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિ કેટલું છે. ઉપભોક્તા ગ્રંથાલયની વાંચન સામગ્રીના ઉપયોગ ધ્વારા આર્થિક ઉપાર્જન કે રોજગારી અથવા વ્યવસાયની પ્રગતિ ઇચ્છે છે. તે ધ્વારા તે વધુ આર્થિક લાભ કે પ્રતિષ્ઠા મેળવે છે. ઉપભોક્તા ધ્વારા જે માહિતીનો ઉપયોગ થાય છે તે સામાજિક સંદર્ભમાં સમાજ જીવનના વિકાસને પણ અસર કરે છે. આ બંને પરિબલો ધ્વારા ઉપભોક્તાનો માનસિક સંતોષ અને આત્મવિશ્વાસ વધે છે. જે તેના કાર્યની પ્રગતિને ખૂબ જ વેગ આપે છે.

ભૂમિકા :-

વિશ્વવિદ્યાલય ગ્રંથાલયના આંતરિકવિભાગોની ચકાસણી કાર્યસરણીના વિભાજન પ્રમાણે આયોજન કરવામાં આવે છે. આ આયોજનમાં એક કચારામાં પામેલા પાણીનો હેજ અનાયાસે બીજા કચારામાં લાગી જાય છે. તેવી રીતે આ વિશ્વવિદ્યાલય ગ્રંથાલયના આંતરિકવિભાગો અરસ-પરસ ઓતપ્રોત થઈ જાય છે કે સમસ્ત વિભાગોમાં કાર્યમાં સમરસતા સંપન્ન થાય છે. તે બાબત સરાહનીય બની રહે છે.

વિશ્વવિદ્યાલય ગ્રંથાલયના આ આંતરિક વિભાગો એકબીજાને કડીબધ્ધ રીતે સંકળાયેલા છે. તેમાં માનવ સંશોધનોનો સુવિકાસ સઘાય તો કર્મચારીઓ અને ઉપભોક્તાઓ વચ્ચે માનવીય સંબંધોને કારણે વિશ્વવિદ્યાલય ગ્રંથાલય એ જંગમ તીર્થસ્થાન તરીકે અને સરસ્વતી સદન તરીકે સંબોધવામાં આવે છે. આંતરિક વિભાગોમાં માનવીય સંશોધનો અને માનવીય સંબંધોના તાણા-વાણા, અરસ-પરસ વણાયેલા છે.

પ્રાચીન કાળથી આજના સાંપ્રત સમય સુધી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓએ ગ્રંથાલયનું આણુ વધતુ મુલ્ય આંક્યુ છે અને કોઈ પણ શૈક્ષણિક સંસ્થાએ એક સાધન સંપન્ન ગ્રંથાલય વગર અધુરી છે.

માનવીય સંબંધો :-

વિશ્વવિદ્યાલય ગ્રંથાલયમાં માનવીય સંબંધોની મહેક ડોકીયું કરતી દેખાય છે. તેમાં ગ્રંથાલયના કર્મચારીગણ ઉપભોક્તાઓ અને અનુસ્નાતક વિભાગોમાં કાર્ય કરતા શિક્ષણ ગણ વચ્ચે માનવીય સંબંધોને ત્રિવેણી સંગમ સંઘાય છે.

(૧) ગ્રંથાલયના કર્મચારીગણ :-

અંદાજપત્ર નિયત કરાવે છે. અને એને સમયસર ઉપયોગ થાય એ માટે માનવીય સંબંધો ધ્વારા શિક્ષકગણ સાથે સહયોગ સાધે છે.

(૨) શિક્ષક ગણ :-

વિશ્વવિદ્યાલય ગ્રંથાલયના વિવિધ અનુસ્નાતક વિભાગોના વિભાગીય ગ્રંથાલયમાં એમના અભ્યાસક્રમ અનુસરવા અને જાળવેલા અંદાજપત્રની મર્યાદામાં રહીને અદ્યતન ઉપકારક થતી વાંચન સામગ્રી વસાવવા માટે ભલામણ કરે છે. તેમાં વિભાગીય વડા માનવીય સંબંધોને સહારે પોતાના વિભાગના શિક્ષકગણની સંયુક્ત સભામાં વાંચન સામગ્રી વસાવવા માટેની વિગતો માગે છે. એકત્રિત કરે છે.

(૩) વિભાગીય ગ્રંથાલયના ગ્રંથપાલશ્રી :-

વિભાગીય ગ્રંથાલયના ગ્રંથપાલ સંયુક્ત યાદીમાં તૈયાર વિશ્વ વિદ્યાલય ગ્રંથપાલશ્રીને મોકલી આપે છે તેમાં ટૂંકી સમય મર્યાદામાં તપાસવાની હોય તો માનવીય સંબંધો અનુસાર પુસ્તક પ્રદર્શન ગોઠવીને શિક્ષક ગણને આમંત્રણ આપીને વાંચન સામગ્રી પસંદ કરીને યથાશીઘ્ર વસાવવામાં આવે છે.

(૪) ઉપભોક્તાઓ:-

વિશ્વવિદ્યાલય ગ્રંથાલયના આરાધ્ય દેવ લેખાતા ઉપભોક્તાઓને આદર પૂર્વક આવકારીને વાંચન સામગ્રીને વસાવવામાં આવે તો માનવીય સંબંધો ચરમ સીમાએ પહોંચે છે.

વાંચન સામગ્રી યથા શીઘ્ર મંગાવીને યોગ્ય ઉપભોક્તાઓને યોગ્ય વાંચન યોગ્ય સમયે આપવામાં આવે છે. તો માનવીય સંબંધોને માતબર રીતે પ્રસ્થાપિત થઈ શકે છે. અત્રે એ ઉલ્લેખનીય છે કે માનવીય સંબંધો જેના માટે અતિ આવશ્યક છે. એવા માનવ દેહધારી ઉપભોક્તાને પુસ્તક પસંદગીમાંથી કાંકરો કાઢી નાખવામાં આવે છે. વળી ગ્રંથાલયની સઘળી જવાબદારી જે ગ્રંથપાલના શિરે છે તેને વ્યવસ્થાપન કરવાની ફરજ છે, પરંતુ વાંચન સામગ્રી વસાવવાનો અધિકાર નથી. ત્યાં આગળ માનવ સંબંધોને હાસ અને રક્ષા થાય છે. એટલે વિશ્વવિદ્યાલય ગ્રંથાલયોને પુસ્તક પ્રાપ્તિમાં સ્વાયત્તા આપવાથી માનવ સંબંધો સંદર્ષિત કરી શકાય છે. ગ્રંથ ખોવાય તો ગ્રંથપાલ જવાબદાર લેખાય તો ખરીદવાની જવાબદારીમાંથી મુક્ત રાખવો તે માનવીય સંબંધોની દ્રષ્ટિએ સુસંગત નથી.

માનવીય સંબંધો :-**કર્મચારીગણ :-**

વિશ્વવિદ્યાલય ગ્રંથાલયમાં તકનીકી વિભાગોમાં એક કર્મચારી રજા પર રહે ત્યારે તેના અધૂરા કાર્યની કાર્યનિષ્ઠા દાખવીને બીજા કર્મચારીએ અધૂરા કાર્યને મધુર બનાવે તો તે માનવીય સંબંધોનું સૂચક છે. માનવતાનો મહિમા મંડિત થાય છે.

એક ઉપભોક્તા સૂચિ સંલેખોના વિભાગમાંથી કોઈ બીજા ઉપભોક્તાને વાંચન સામગ્રી શોધી આપે ત્યારે એ સહાયરૂપ થવાની નિઃસ્વાર્થ ભાવના-સભર સેવા, માનવ સંબંધોને મંગલમય બનાવે છે. આ માનવીય સંબંધોના કારણે એક ગ્રંથાલયના તજજ્ઞ તકનીકી કર્મચારી જો અન્ય ગ્રંથાલયમાં પોતાની વર્ગીકરણ અને સૂચિકરણની સેવાઓ સંપન્ન કરવામાં સહાયરૂપ બને તો તે માનવીય સંબંધોને ઘોતક લેખાય છે.

યો કે કેન્દ્રના ગ્રંથાલયો કે રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલયોને આપે તો આ માનવીય સંબંધો વ્યક્તિનિષ્ઠ નહીં બનતા સમસ્તગત સ્વરૂપ ધારણ કરીને વૈશ્વિક સ્થળે વિકસે છે. વસુધૈવ કુટુંબકમની ભાવના વિકસે છે. તે માનવ સંબંધોમાં માનવીની મહત્વની મનાય છે. પહેલા જે

સૂચિકાર્ડ ટાઇપ કરાતાં હતા તે હવે કોમ્પ્યુટર ધ્વારા મુદ્રિત સ્વરૂપે મળે છે.

વિશ્વવિદ્યાલય ગ્રંથાલય કોઈ એક તજજ્ઞ પોતાની તકનીકી વિદ્યાનો લાભ એના વિભાગીય ગ્રંથાલયો કે કેન્દ્રના ગ્રંથાલયો કે રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલયો કે આંતરરાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલયને આપે તો આ માનવીય સંબંધો વ્યક્તિનિષ્ઠ નહીં બનતાં સમષ્ટિગત સ્વરૂપ ધારણ કરીને વૈશ્વિકસ્થળે વિકસે છે.વસુદૈવ કુટુંબકમની ભાવનાં સમષ્ટિગત સ્વરૂપ ધારણ કરીને વૈશ્વિક સ્થળે વિકસે છે.વસુદૈવ કુટુંબકમની ભાવના વિકસે છે.તે માનવ સંબંધોમાં માનવીની માનવતા મહત્વની મનાય છે.પહેલાં જે સૂચિકાર્ડ ટાઇપ કરાતા હતા તે હવે કોમ્પ્યુટર ધ્વારા મુદ્રિત સ્વરૂપે મળે છે.તે માનવ સંબંધો સૂચિત થાય છે.

માનવીય સંબંધો :-

વિશ્વવિદ્યાલય ગ્રંથાલયમાં ઉપભોક્તાઓ માહિતી મેળવવા આવે છે.પરંતુ મશીનને ચલાવવાનું કાર્ય જો મંદ કે મંથલ ગતિએ ચાલતું હોય તો ઉપભોક્તા અકળાય છે.પરંતુ ઉપભોક્તાની માગણી દર્શાવવામાં આવે તો સંશોધનકાર્ય કરવામાં બોજ નહીં પણ મોજ પડે છે.આ કાન્તિકારી પગલું માનવ સંબંધોને આભારી છે."વિના સહકાર નહિ ઉદ્ધાર"ની ઉક્તિ અનુસાર માનવ સંબંધોને મૂળ સહકારની ભાવના પર નિર્ભર રહે છે.અને નિષ્ઠા ધ્વારા પ્રતિષ્ઠા પામે છે. શિક્ષણને પ્રેરક અને પોષક પ્રવૃત્તિઓ આદરીને ઉપકરણ થાય છે.વહીવટી વિભાગોમાં માનવીય સંબંધો મહિમાવંતા મનાય છે.એટલે સબંધોથી વહીવટી વિભાગોનું સંચાલન સુચારી રીતે ચાલે છે.

માનવીય સંબંધો :-

1. આગંતુક-ઉપભોક્તાને આત્મીયતાથી આવકારવામાં આવે છે.
2. પ્રેમથી પુછવામાં આવે છે.
3. વહાલસોયુ વર્તન વ્યક્ત કરવામાં આવે છે.
4. ઉમળકાથી આવકાર આપવામાં આવે છે.
5. સ્નેહીજનની માફક સુસ્મિતે સત્કારાય છે.
6. કર્મચારીએ કાર્ય કરીને ઉપભોક્તાઓને કાર્ય કરવાની પ્રેરણા અપાય છે.
7. પુસ્તકાલય પ્રત્યે પોતીકો ભાવ પ્રદર્શિત થાય છે.
8. સેવા સમર્પિત કરીને સંતાપ વ્યક્ત કરવામાં આવે છે.
9. પુસ્તક પ્રાપ્તિકરણના કાર્યો પ્રેમથી પ્રદર્શિત કરાય છે.
10. વિશેષ શાણપણથી વર્ગીકરણ પદ્ધતિ સમજાય છે.

ગ્રંથાલય સેવાઓ :-

ગ્રંથાલય સંસ્કાર સેવા :-

1. ઉપભોક્તાને આત્મીયતાથી આવકારવામાં આવે છે.
2. પ્રેમથી પુછવામાં આવે છે.
3. ઉમળકાથી આવકાર આપવામાં આવે છે.
4. કર્મચારીએ કાર્ય કરીને ઉપભોક્તાને કાર્ય કરવાની પ્રેરણા અપાય છે.
5. પુસ્તકાલય પ્રત્યે પોતીકો ભાવ પ્રદર્શિત થાય છે.
6. સવિશેષ શાણપણથી સૂચિકરણ સંલેખો સમજાવાય છે.
7. ગ્રંથ આપ- લે ની પ્રક્રિયા આદરભાવથી સમજાવાય છે.

સંદર્ભ અને માહિતી સેવા :-

1. સંદર્ભ સેવા સ્નેહથી અપાય છે.
2. સંશોધનોમાં સંદર્ભ સેવા સુવિદિત છે.
3. અનુલય સેવા આત્મીયતાથી અપાય છે.
4. સંશોધન કરનારાઓને એમના વિષયના સંદર્ભ સ્ત્રોતો મહાનિબંધના રજીસ્ટ્રેશન કરાવતી વખતે પુરા પડાય છે.
5. સંદર્ભ સેવા મુદ્રિત ગ્રંથો ધ્વારા પુરી પડાય છે.

નિર્દેશન સેવા :-

1. સંશોધકોને સસ્નેહે સંદર્ભ સાહિત્યથી સુપરિચિત કરાવાય છે.
2. ઉપભોક્તાને ઉપકાર માહિતી અન્યત્રથી ઉપલબ્ધ કરી આપવામાં આવે છે.
3. સંશોધનોમાં સમય, શક્તિ અને નાણાંનો વ્યય થતો અટકાવાય છે.

સાહિત્ય સેવા :-

1. આત્મીયતા સભર ઉપભોક્તાઓનો અભ્યાસ કરાવવામાં આવે છે.
2. ઉપભોક્તાને અણીના સમયે ઉપકારક થવાય છે.
3. સામાયિક સાહિત્ય સુલભ કરી આપવામાં આવે છે.
4. પસંદગીયુક્ત માહિતી પ્રસારણ સેવા સમયસર સંપન્ન થાય છે.
5. અન્ય ગ્રંથાલયમાંથી અદ્યતન વાંચન સામગ્રીની યાદીઓ ઉપલબ્ધ કરવામાં આવે છે.

વાઙ્મય અને લેખ સુચિકરણ સેવાઓ :-

1. વહાલ સોયા વર્તનની વાઙ્મય સૂચિઓ આપવામાં આવે છે.
2. સઘળા સંશોધન સાહિત્યને વાઙ્મય સૂચિઓ સાકાર કરે છે.
3. વાઙ્મય સૂચિઓનો અભ્યાસ અન્વેષણમાં ઉપકારક થાય છે.
4. સંશોધનકર્તાઓની બેઠક અને લેખન વ્યવસ્થામાં ગ્રંથો વાપરવામાં આવે છે.
5. ગ્રંથાલય ઉદ્ધરણ પદ્ધતિના ઉપયોગ વાઙ્મય સૂચિના આદાન-પ્રદાન કરી શકાય છે.

અનુવાદ સેવા :-

1. અન્ય ભાષાના સાહિત્યને પ્રેમભાવ પૂર્વક અન્ય ભાષામાં રૂપાંતરિત કરી શકાય છે.
2. બેવડાતાં સંશોધનો અટકે છે.
3. બિન જરૂરી બાબતો નિવારી શકાય છે.
4. અન્ય ભાષાના આવરણો આપી શકાય છે.
5. અપરિચિત ક્ષેત્રમાંથી પરિચિત ક્ષેત્રમાં પ્રવેશી શકાય છે.

અદ્યતન અવબોધન સેવા :-

1. ગ્રંથાલયમાં આવતી અદ્યતન સાહિત્ય સામગ્રીની અત્યાધુનિક સૂચિ તૈયાર કરાય છે.
2. વાચકોને વાંછીત સેવા પૂરી પાડવામાં આવે છે.
3. ગ્રંથાલયમાં આવતા અદ્યતન સામાયિકોના પ્રલેખોની યાદી તૈયાર કરાય છે.
4. ઇન્ટરનેટ ધ્વારા અદ્યતન માહિતી આપવી જોઈએ.

પ્રતિનિર્માણ સેવા :-

1. મૂળ લખાણના અક્ષરો નાના મોટા કરી શકાય છે.
2. કાર્યકર્તા કર્મચારીની કાબેલીયત કેળવતા પ્રત્યક્ષ તાલીમ અપાય છે.
3. નકશા અને કોઠાઓનો ઉપયોગ કરાય છે.
4. મૂળ લખાણનો ઉતારો કરવાથી ચાર સુવાચ્ય કાર્બન કોપી પ્રતો કાઢી શકાય છે, જ્યારે ઝેરોક્ષમાં ઇચ્છે તેટલી પ્રતો કાઢી શકાય છે.

ઉપસંહાર :-

ગ્રંથાલય સેવાઓમાં અનકે બિન્દુઓએ સંબંધ સ્થાપિત થતા હોય છે. આ સંબંધો નિખાલસ અને સ્વાર્થવિહોણા હોય તે અત્યંત આવશ્યક છે. ગ્રંથાલય સેવાઓમાં જો ગ્રંથપાલને કેન્દ્રમાં મુકે તો તેના સંબંધો અને દિશાઓમાં વિસ્તરતા હોય છે, અને આ વિસ્તરેલા સંબંધો જ ગ્રંથાલય સેવાને સુશોભિત મહેકતી બનાવતી હોય છે, પરંતુ આ સંબંધોમાં કેટલીક મર્યાદાઓ હોય તે ઇચ્છનીય છે. જેમ કે, કર્મચારી-કર્મચારીઓ વચ્ચેના સાલસ સંબંધો ગ્રંથાલય શિસ્તને પોષતા હોવા જોઈએ. એ જ રીતે ઉપભોક્તા સાથેના સંબંધોમાં નિસ્વાર્થપણું પણ જરૂરી છે. કોઈપણ લોભ કે ફાયદાઓને ગણનામાં લીધા વગરના સંબંધો હંમેશા શાશ્વત સંબંધો જ ગ્રંથાલયને અને ગ્રંથાલય સેવાઓના આદર્શને આકાર આપવામાં સહભાગી બનતા હોય છે.

સંદર્ભ

(૧) ગુજરાત રાજ્યના વિશ્વવિદ્યાલય ગ્રંથાલયમાં માનવ સંશોધનોનો સુવિકાસ અને માનવીય સંબંધો : એક અભ્યાસ - ડો.હિરલ એસ.વિહોલ

(૨) ગુજરાત ગ્રંથાલય સંવા સંઘ -૨૦૦૮

દેસાઈ મગનભાઈ એચ.

આર્ટ્સ કોલેજ,વડાલી

દેસાઈ શિલ્પાબેન કે.,પાટણ

Copyright © 2012 - 2016 KCG. All Rights Reserved. | Powered By : Prof. Hasmukh Patel